

TÝMOVÁ PRÁCE V ČESKÉ ETNOLOGII DRUHÉ POLOVINY 20. STOLETÍ

Mirjam Moravcová

Summary:

TEAMWORK IN CZECH ETHNOLOGY IN THE SECOND HALF OF THE 20th CENTURY

This contribution addresses two topics in context of social reality: Theoretical framework of team field research and cognitive results of this research and their impact on diversification of theoretical thinking in Czech ethnology.

Within this interpretive context there are four levels of team research work being discussed:

- 1) Examination and systematic mapping of fast disappearing traditional tangible and spiritual folk culture;*
- 2) Examination of proletariat, industrial regions and towns, outlined as historical-ethnographical analysis trying to define development trends and interpret changing commonness in context of modern Czech social life;*
- 3) Examination of “contemporary village“ in order to document and interpret cultural changes, record transformation of the “pre-socialist“ social hierarchies, as well as disappearance or transformation of traditional ways of village social life;*
- 4) Examination of integration and disintegration processes in society, targeted to different ethnic groups, re-emigration groups, and groups of expatriates living abroad.*

The first four decades of the second half of the 20th Century, gave rise to conditions, within its social framework, for team research work of ethnologists – regardless the fact that the program was limited and dictated theoretical, thematic, as well as problem direction of this scientific work. Broad platform was set up for team research activities, even though this platform was limiting and compulsory selective. In the last decade of the 20th century, this former institutionalized platform was restructured. The new platform provided extensive and fundamental space for personal initiative. Conditions were set up for liberal approach to

selection of research problems, as well as theoretical assumptions for its solution, selection of methods and techniques of research work. Team research became based on social demand and scientific goals of the researchers.

Team research work of the entire second half of the 20th Century is closely tied with deep understanding of the Czech traditional folk culture development. However, it is also closely related to development of the Czech ethnology, modernization of the field, gradual re-definition of the ethnological objects studied in its framework, and expansion of thematic and problem categories. It also involves re-evaluation of social significance of ethnographic facts and their discursive processing.

Až dozraje čas a přistoupíme k sepsání dějin české etnologie, budeme psát o úspěších, prohrách i absurditách. Dvěma absurditami uvedu svou úvahu o týmové práci českých etnologů v druhé polovině 20. století, v epoše dlouhých a složitých padesáti let, v nichž jsme svou aktivitou i laxností pomáhali profilovat náš obor. První absurditou je, že o týmové práci v české etnologii bude psát člověk, k jehož celoživotnímu pracovnímu krédu patřila obhajoba badatelské individuality, který pro sebe nárokoval samostatnost vědecké práce a hájil svobodnou volbu tématu i problému. Druhou absurditou je zvolené téma. Je tak široké, že přesahuje rámec stručného shrnujícího nadhledu, který si vynucuje rozsahem limitovaný text.

Týmovou práci v etnologii možno uchopit v nejrůznějších souvislostech. Lze ji vyložit z hlediska organizace a autorské spolupráce na dílech syntetického charakteru. Lze ji pojednat z hlediska modelů týmové etnografické heuristiky i z hlediska angažovanosti a tvůrčího podílu různých institucí na realizaci těchto modelů. Stejně tak ji lze hodnotit z hlediska protikladné pozice partnerské a tutorské spolupráce při týmovém terénním výzkumu,¹ z hlediska typů týmového výzkumu, z hlediska variability, výpovědní hodnoty a verifikace různých technik používaných při týmových terénních výzkumech. Nad týmovou prací se lze zamyslet i z hlediska možností a organizace sběru sekundárních

---

¹ **Týmovou práci v terénu** definujeme s ohledem na složení výzkumného týmu jako: **1. partnerskou** – výzkum realizují badatelé, kteří pracují autonomně, vázání vstupní koncepcí a **2. tutorskou** – výzkum realizuje badatel nebo tým badatelů za spoluúčasti zasvěcených spolupracovníků či tazatelů, kteří jednají podle jeho instrukcí. Tutorská týmová práce je používána buď v případech, že badatel není fyzicky ani technicky schopen obsáhnout rozsah tématu či široce sledované území, nebo v případech že chce provést paralelní hloubkové analýzy problému. Pokud byl v české etnologii druhé poloviny 20. století tutorský týmový výzkum realizován, vždy byly současně reflektovány výpovědní limity takto pojaté výzkumné týmové práce. Inovace tutorského výzkumné práce směřovaly ke snížení těchto limitů.

dat, z hlediska budování dokumentačních fondů. Možno ji interpretovat také z hlediska zamýšlených a deklarovaných cílů etnologické práce.

Zvolila jsem pro svůj v zásadě selektivní výklad o týmové práci v české etnologii druhé poloviny 20. století pohled další. Zaměřuji se na *teoretická východiska a dosažené postuláty týmových výzkumů*.² Položila jsem si dvě otázky:

1. jaký byl teoretický rámec v němž byly koncipovány týmové terénní výzkumy v druhé polovině 20. století, tedy v čase jejich programového priorizování, a

2. jaké bylo poznávací vyústění těchto výzkumů a jejich dopad na diverzifikaci teoretického myšlení v etnologii.

Takto položené otázky ovšem nutí ukotvit výklad v čase a vztáhnout jej k společenské situaci. Naopak takto položené otázky dávají malý prostor k úvahám o výpovědní hodnotě, efektivitě a možnostech realizace různě metodicky koncipovaných týmových výzkumů a jejich verifikaci.

A nyní terminologické zastavení. Musím se vyrovnat s pojmy *tradiční lidová kultura, etnologie a etnografie*. Fenomén, který běžně v odborném i laickém diskurzu označujeme *tradiční lidovou kulturou*, je soubor kulturních jevů a projevů, jehož nositeli byli obyvatelé českého venkova 19. století. Ve smyslu projevů duchovní, společenské a hmotné kultury, tedy ve smyslu, který užíváme dodnes, petrifikovali obsah tohoto pojmu protagonisté národopisného hnutí na konci 19. století.³ I když si plně uvědomuji, že tento přijatý pojmový koncept je významově zužující, v následujícím výkladu se ho podržím.

Termíny *etnologie a etnografie* pak budu používat v pojetí, v jakém je používá socio-kulturní antropologie, přestože vím, že v českém jazykovém prostředí jsou oba termíny obsazeny jinak a toto obsazení nijak nezpochybňuji. Na rozdíl od badatelů ostatních společenských věd jsme totiž my etnologové proměnou názvu dokázali implicitně manifestovat proměny v zaměření svého oboru – a to v teoretických přístupech, ve výběru objektu i předmětu studia.

Velký týmový výzkum, který svým způsobem předznamenal a stigmatizoval pojetí týmové výzkumné práce v etnologii v prvních dvou desetiletích druhé

² Ze svého výkladu pak vylučuji otázku týmové práce v etnokartografii, v etnografické muzejní praxi a v současném aplikovaném výzkumu. V prvních dvou případech proto, že se jedná o problematiku *sui generis*, v případě třetím protože je předmětem samostatného referátu.

³ Brouček, Stanislav: Ideály českého národopisného hnutí a jejich proměny v čase. *Český lid*, 82, 1995, s. 49–53.

poloviny 20. století byl uskutečněn na počátku 40. let a směřoval k plošnému mapování lidové architektury.⁴ V dobové realitě se logicky obrátil k nejtransparentnějšímu a zároveň nejstabilnějšímu jevu tradiční lidové kultury. Tento „kultovní“ výzkum (pro generaci Karla Chotka a jeho žáků) byl koncipován v době, kdy bez ohledu na strukturalistický, pozitivistický nebo srovnávací přístup k analýze etnografických faktů byla žitá kultura „lidu“ chápána jako kulturní projev současnosti nesoucí v sobě dějinnou paměť. Byla nahlížena jako celek, který je formován nejen sociální a kulturní realitou současnosti, nýbrž který obsahuje v reliktech rezidua – stopy předchozích kulturních vrstev, a který tedy je kontinuální přes přiznané fáze diskontinuity, kulturních zvrátů a šoků. „Lid“ pak byl ztotožněn s obyvatelstvem českého venkova, vyzdvíženým národopisným hnutím 90. let 19. století i následnou politickou argumentací agrární a lidové strany na nositele dějinné tradice „ryzího češství“.

Na tento myšlenkový koncept navazovala a z tohoto teoretického ukotvení vycházela v padesátých a šedesátých letech jedna vrstva etnografické týmové výzkumné práce, vrstva, která dominantně poznamenala úsilí českých etnologů/etnografů těchto let – a to i ve změněné společenské situaci a v symbióze s direktivně deklarovanými teoretickými přístupy. Tato vrstva týmových etnologických výzkumů se orientovala na soustavné poznávání a mapování tradiční lidové hmotné a duchovní kultury, radikálně mizející. Jsou s ní spjaty systematické výzkumy lidového stavitelství,⁵ lidového oděvu⁶ a tradičního zemědě-

⁴ Výzkum vznikl ve specifické situaci vykojení české společnosti dané realitou okupace a existence Protektorátu Čechy a Morava. Organizovala ho národopisná komise České akademie věd a umění v letech 1941–1944 pod názvem Zaměřovací akce České akademie věd a umění. Tehdy národopisci a architekti uskutečnili rozsáhlý výzkum objektů lidové architektury na teritoriu protektorátu. Srov. Landová, Ludmila: *Etnologický ústav AV ČR a jeho fondy*. In: *Česká etnologie 2000* (Praha, vila Lanna 25.–26. října 2000). Ed. M. Holubová, L. Petráňová, J. Woitsch. Praha, EÚ AV ČR 2002, s. 46–47.

⁵ Výzkumy lidového stavitelství v 50. a 60. letech 20. století organizovala jednak Státní památkový úřad v Praze (1950–1951 – pohraniční oblasti), Národopisná společnost československá (1952 ad., severovýchodní Čechy, Vilém Pražák), Katedra vývoje architektury Vysoké školy architektury a pozemního stavitelství v Praze (1952, jižní Čechy), Ústavu architektury a územního plánování v oboru lidové architektury (1953 ad., Jaroslav Vajdiš), jednak ÚEF ČSAV (1953 ad., v řízené spolupráci s Fakultou architektury a pozemního plánování, Emanuel Baláš). Realizovaly se po řadu let jako výzkumy jednotlivců, vysílaných do určitých oblastí. Významně se na těchto výzkumech podílel např. Josef Vařeka, Josef Václav Scheybal, vedle dalších. Srov. Baláš, Emanuel: *Výzkumy lidové architektury*. *ČL*, 40, 1953, s. 144. – Vajdiš, Jaroslav: *Zpráva o činnosti Ústavu architektury a územního plánování v oboru lidové architektury*. *ČL*, 40, 1953, s. 236. – Dostál, Oldřich: *O činnosti fakulty architektury a pozemního stavitelství v oboru lidové architektury*. *ČL*, 40, 1953, s. 137–139. – Baláš, Emanuel: *Výzkumy vesnických staveb Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v roce 1963*. *ČL*, 51, 1964, s. 241–242.

⁶ Týmy, zabývající se studiem lidového oděvu, byly při ÚEF ČSAV v Praze ustaveny z podnětu Drahoříry Stránské v roce 1955 a o několik měsíců později i v Brně (podnět Antonín Václavík). Záměrem

ství,⁷ které na jednotné metodické bázi propojily výzkumnou činnost různých pracovišť zabývajících se těmito fenomény lidové kultury. Váží se k němu také záchranné výzkumy,⁸ práce na přípravě etnografických map a etnografického

bylo vytvoření archivu a soupisu lidového oděvu a vypracování syntézy, která by zachytila vývoj lidového odívání v českých zemích od konce 18. století, a to v jeho regionální odlišnosti a ve vazbě na ekologický, společenský a hospodářský vývoj regionů. Metodika byly vypracována samostatně pro výzkum v oblastech, kde kroje dosud žily a v oblastech, kde byly odloženy a paměť na jejich nošení zanikla. Počítala s rešersemi v archivech, s prací s prameny písemnými i ikonografickými. Na realizaci projektu se podílela Drahomíra Stránská, Antonín Václavík, Jiřina Svobodová, Marie Lábková, Alena Plessingerová, Josef Beneš, Blažena Šotková, Hana Hynková, Ludvík Kunz, dr. Onderková-Dostálová, Vlasta Svobodová, Hana Podesňová, J. Orel, dr. Sedlářová-Urbachová, Pavla Vácová a d. Spolupracovali Ústředí lidové a umělecké výroby, Národopisné, Moravské, Slezské muzeum, krajské poradny LUT. Srov. např. Stránská, Drahomíra: Zpráva z pracovní skupiny pro studium lidového oděvu při ÚEF. *ČL*, 44, 1957, s. 141–142. – Svobodová, Vlasta: Z činnosti brněnského kolektivu pro výzkum lidového oděvu. *ČL*, 43, 1956, s. 44–45. – Šotková, Blažena: Pracovní konference kolektivu pro lidový oděv při Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČASV v Praze. *ČL*, 43, 1956, s. 191. – Pavelčík, Jan: Porada o zpracování moravských lidových krojů. *ČL*, 43, 1956, s. 239.

⁷ Zemědělským nářadím, zápražhem skotu, způsoby sklízně se ve vzájemném propojení zabýval Jaroslav Kramářik a Josef Šach (ředitel Zemědělského muzea Národního technického muzea v Praze). Některé artefakty byly sledovány i při výzkumu zátopových oblastí. Srov. též: Štěpánek, Ladislav: Po stopách tradičních oradel. *ČL*, 50, 1963, s. 318–320.

⁸ Záchrané výzkumy byly zahájeny na půdě Národopisné společnosti československé, z iniciativy Viléma Pražáka. Myšlenka o jejich nezbytnosti byla nastolena již v roce 1953. V letech 1958–1959 pak z podnětu Zdeňka Wirtha realizovala Komise pro vodní hospodářství rozsáhlý záchranný výzkum v oblasti Orlíka. Na něm se podíleli etnografové, folkloristi, archeologové, historici umění, urbanisté a přírodovědci. Etnografickou část nadále zajišťovala NSČ až do roku 1962, kdy organizaci těchto výzkumů převzalo Národní muzeum v Praze a poté v roce 1963 ÚEF ČSAV v Praze. Jejich zařazení bylo svěřeno Josefovi Vařekovi. Záchrané výzkumy byly uskutečněny jednak v zátopových oblastech, v lokalitách, které měly zaniknout a ustoupit výstavbě velkých vodních děl: Orlík, Křivoklát, Nechanice (Žatec), Česká Skalice, Rejstěj v Sušici, Želivka, Žlutice, oblast při dolním toku Cidliny, Cheb, Kryštofovy Hamry (Chomutov), Nýrsko, Kutnohorský, Bohdaneč (Pardubice), Přisečnice v krušných Horách, Ostravice, Dyje, jednak v důlních revírech, v obcích, které pohltily důlní aktivity – v Severočeském hnědouhelném revíru na Mostecku, Chomutovsku, Bilínsku, Kadaňsku, Teplickou a Ústecku. Podíleli se na nich V. Pražák, Josef Vařeka, Josef Václav Scheybal, Alena Plessingerová, Ladislav Štěpánek, S. Rajchrtová, J. Waage, H. Waagová a dal., pracovníci ÚEF v Brně a také studenti etnografie v Praze a Brně. Srov. např. Pražák, Vilém: Národopisný průzkum v oblastech ohrožených výstavbou velkých technických děl, provedený Národním muzeem v r. 1962. *Časopis Národního muzea, oddíl věd společenských*, 82, 1963, č., s. 58–60. – Vařeka, Josef: Výzkum lidové hmotné kultury v zátopových a důlních oblastech v roce 1963. *ČL*, 51, 1964, s. 186–189. – Štěpánek, Ladislav: Z výzkumu zátopové oblasti „Bohdaneč“. *ČL*, 54, 1967, s. 199–200. – Týž: Zpráva ze záchranného výzkumu v oblasti severočeského hnědouhelného revíru (Bilínsko, Hrdlovka) v roce 1968. *ČL*, 56, 1969, s. 121–123. – Vařeka, Josef: Záchrané výzkumy. *Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti při SAV*, 1966, č. 1–2, s. 82. – Týž: Zpráva o výzkumu lidové hmotné kultury v zátopových a důlních oblastech v roce 1965. *ČL*, 53, 1966, s. 179–181. – Týž: Záchrané výzkumy lidové hmotné kultury v ÚEF ČSAV v roce 1966. *ČL*, 54, 1967, s. 250–251. – Týž: Metody etnografického výzkumu v ohrožených oblastech. *Národopisné actuality* 4, 1967, č. 3–4, s. 1–5. – Týž: Záchrané etnografické výzkumy ÚEF ČSAV v letech 1971–1975. (SHR, Sokolovský revír, vodní díla.) *ČL*, 64, 1977, s. 41. – Pražák, Vilém – Vařeka,

atlasu,⁹ dokumentace artefaktů lidové umělecké výroby,¹⁰ a ve svébytné poloze i vypracování Československé vlastivědy.¹¹

Týmové etnologické výzkumy, směřované v 50. a 60. letech 20. století k plošnému mapování české lidové kultury, provázelo konstituování metodiky základního výzkumu budované na mezioborňní spolupráci. Do týmové práce se zapojovali odborníci specializující se na studium určitého fenoménu lidové kul-

---

Josef: Záchraný národopisný výzkum na dolním toku Želivky. *ČL*, 55, 1968, 316–318. – Zpráva o nejdůležitějších výsledcích činnosti Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV za rok 1967. *ČL*, 55, 1968, s. 315. – Skalníková, Olga: Výroční hodnocení činnosti Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV za rok 1970. *ČL*, 58, 1971, s. 191.

⁹ Myšlenku vypracovat národopisný atlas formulovala v roce 1956 již podruhé Drahomíra Stránská. Atlas projektovala vypracovat v rámci práce Společnosti čs. Národopisců při ČSAV za pomoci k tomuto účelu budované sítě dopisovatelů NSČ. Na atlasových pracích se na půdě NSČ podílela Drahomíra Stránská (kroje), Vilém Pražák (architektura), na půdě ÚEF ČSAV Vladimír Scheufler (lidová keramika, voroplavba), Jaroslav Kramařík (orební nářadí, zemědělské nářadí, zemědělské práce), Josef Vařeka (O. Pokorný, V. Burian, větrné mlýny). Do programu ÚEF ČSAV se vypracování etnografického atlasu českých zemí dostalo až na konci 60. let 20. století. Tehdy novou koncepci formuloval V. Scheufler. Zpracovány např. mapy oradel (Jaroslav Kramařík). Práce na atlase byly zastaveny na počátku 70. let a obnoveny až v letech 90. 20. století. Srov.: Stránská, Drahomíra: O soupis a atlas lidových staveb v Československu. *Národopisný věstník československý*, 27–28, 1934–1935, s. 83–85. – Táž: Historicko – národopisný atlas Československa. *Národopisný věstník československý*, 33, 1956, s. 300–302. – b.a.: Výsledky vědecké činnosti Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV za rok 1966. *ČL*, 53, 1967, s. 198. – Frolec, Václav: Zasedání komise pro mapování lidových staveb v ČSSR. *Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti při SAV*, 1966, č. 1–2, s. 72. – Kramařík, Jaroslav: Úvodní referát výroční konference NSČ. Tamtéž, 1966, č. 1–2, s. 16–30. – Týž: O některých problémech etnokartografického studia a jejich významu pro národopisnou práci v ČSSR. *ČL*, 55, 1968, s. 6–24. – Týž: Výsledky dopisovatelské akce NSČ na druhém zasedání Organizačního komitétu pro Národopisný atlas Evropy. *Věstník NSČ při ČSAV a SNS při SAV*, 1968, s. 40–46. – Týž: Dosavadní stav a perspektivy kartografického studia jevů tradičního zemědělství v československém národopisu. *Vědecké práce Československého zemědělského muzea*, sv. 8., 1968, s. 167–175. – Vařeka, Josef: Lidové stavitelství v národopisném atlasu ČSSR. *Národopisné aktuality*, 5, 1968, s. 119–126. – Týž: Výsledky etnokartografického studia větrných mlýnů v Československu. *ČL*, 62, 1975, s. 1–19. – Týž: Etnokartografické studium v českých zemích a otázka realizace národopisného atlasu. *ČL*, 78, 1991, s. 123–125. – Fr. (Frolec, Václav): Porada agrárně etnografické komise NSČ. *Věstník NSČ při ČSAV a SNS při SAV*, 1967, č. 3–4, s. 70–72. – Skalníková, Olga: Výroční hodnocení činnosti Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV za rok 1970. *ČL*, 58, 1971, s. 191.

¹⁰ Senfeldová, Helena: Výzkum a dokumentace Ústředí lidové umělecké výroby v letech 1947–1991. *ČL*, 80, 1993, s. 248–249.

¹¹ Práce na „dějinách hmotné a duchovní kultury českého lidu“ byla zahájena v ÚEF ČSAV již v druhé polovině 50. let 20. století. Podíleli se na ní nejen pracovníci ÚEF, ale i pracovníci katedry národopisu FF UK, a také pracovníci některých muzeí (Plzeň). Vypracování Československé vlastivědy byl úkol ÚEF v 60. letech 20. století. Na jeho realizaci se ovšem podíleli i pracovníci stojící mimo ústav. Pro jednotlivé tematické okruhy byly stanoveny řešitelské týmy a ty prováděly heuristiku a garantovaly znění redakci odevzdaného textu. Podle vstupního projektu měla vlastivědy vyjít již v roce 1963. Srov.: Štátná, Jarmila: Konference etnografů a folkloristů o Československé vlastivědě. *ČL*, 47, 1960, s. 142–143. – *Československá vlastivěda*. D. III. Lidová kultura. Praha, Orbis 1968.

tury, badatelé, kteří k tomuto studiu došli z různých výchozích pozic své profesní orientace a sledovali tytéž kulturní fenomény z odlišného zorného úhlu. Působili na různých pracovištích, ovšem na pracovištích institucionálně se zabývajících týmiž fenomény lidové kultury. Týmovou práci obohacoval kontrast pohledu a s ním spojený problémový záběr. Spolupráce byla řízena a uskutečňovala se podle jednotné koncepce výzkumu. V ní byly ukotveny závazné požadavky na primární popis i na časové a sociální řazení sledovaných jevů, a také prostorová delimitace výzkumu. Spolupráce byla realizována především jako týmová práce partnerská, i když řízená užším týmem specialistů z jednoho centra. Pokud do výzkumu byli zapojováni studenti, tedy vždy k ověřování a zaznamenání konkrétních jednotlivostí.

Výzkum jevů tradiční lidové kultury dal podnět také k využití některých výzkumných technik etnografické terénní práce, známých sice již v době meziválečné,¹² avšak v české etnografii jako záležitost práce týmové realizovaných v široké míře až v 50. a 60. letech 20. století (např. předběžný dotazníkový průzkum v obcích s cílem výběru typových lokalit prostřednictvím místních úřadů a další).¹³ Tento týmový výzkum vedl ovšem i organizaci jednotné dokumentace a k organizování soupisů artefaktů lidové kultury mimo terén.¹⁴

Jaká poznávací východiska však tato týmová práce přinesla a jak ovlivnila další teoretické myšlení českých etnologů/etnografů? V nejhrubším shrnutí můžeme za nejzávažnější postuláty s dopadem to teoretické roviny označit následující:

¹² Případně i dříve, např. v soupisových akcích 19. století.

¹³ V 50. a 60. letech 20. století byla např. vytvořena síť dopisovatelů při Národopisné společnosti, byla zahájena práce s dotazníky, které sledovaly jednotlivé fenomény lidové kultury přes tuto dopisovatelskou síť. Své dopisovatelské lokální sítě si však k těmto cílům vytvořilo i Okresní muzeum v Poděbradech a na konci 60. let i Oblastní muzeum v Kolíně. Byly však také realizovány předběžné dotazníkové průzkumy prostřednictvím úřadů místní správy – např. v roce 1953 při projektování výzkumu na Horšovotýnsku (výzkum ovšem již realizovali Jaroslav Kramařík, Vladimír Scheufler a Otakar Nahodil jako výzkum autorský, studenti se ho účastnili pouze v rámci terénní praxe). Jako týmová práce bylo organizováno i sledování izoglos: na podkladě odborníkem definovaných jevů lidové kultury a stanovené hraniční oblasti, kterou procházeli studenti (D. Stránská). Srov. např. Sch.: Zpráva o předběžném výzkumu dalších obcí v okrese Horšovský Tým. *ČL*, 40, 1953, s. 192. – Štátná, Jarmila: Výsledky dotazníkové akce k lidové stravě. *Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenské národopisnej spoločnosti při SAV*, 1966, seš. 3–4, s. 47–55. – Kubálková, H.: Zpráva o výsledcích dotazníkového průzkumu u pamětníků na téma: Zpracování mléka a výroba mléčných výrobků na nymburském okrese. *ČL*, 54, 1967, s. 355–356. – MŠ (Šulcová, Milada): Dotazníkový výzkum. *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, 1968, č. 3–4, s. 64. – Pospíšilová, A.: Zpráva o dotazníkové akci „Lidové pečivo na Kolínsku“ pořádané Oblastním muzeem v Kolíně. *ČL*, 57, 1970, s. 319.

¹⁴ Srov. např. soupis etnografického materiálu v mimopražských muzeích (1954 ad.). J. K.: Soupis etnografického materiálu ve venkovských muzeích. *ČL*, 42, 1995, s. 45.

- byly definovány oblasti s osobitou lidovou kulturou, zachyceny vlivy modernizace na vznik nových kulturních oblastí a popsány mechanismy jejich konstituování; byly zachyceny procesy kulturního sjednocování a formulovány jeho příčiny;
- byly definovány vztahy mezi národopisnými, geografickými a průmyslovými oblastmi;
- byly prokázány přesahy kulturních jevů do různých jazykových prostředí a tedy i autonomie fungování fenoménů lidové kultury s ohledem na národní sebeidentifikaci nositelů;
- byla prokázána nejednotnost ohraničení výskytu jednotlivých kulturních jevů a posuny těchto ohraničení;
- byl prokázán i vliv sociální organizace (rodiny) na proměny podob lidové kultury a funkčního využití jejích jednotlivých komponentů.

Týmové výzkumy orientované na tradiční lidovou kulturu, se vyslovily k problémům, které jednoznačně vycházely ze zájmu o „inventuru“ lidové hmotné a duchovní kultury. Sledovaly lidovou kulturu obyvatelstva Čech, Moravy a Slezska jako kulturní fenomén, který postupně podléhá modernizaci, a který je v současnosti (měřeno časem výzkumů) posouván do polohy kulturního dědictví a stává se historickou minulostí života předchozích generací. Ve své podstatě však tyto výzkumy přinesly řešení otázek, které byt v jiné rovině, formuluje i současnost. Z mnohých zmiňme alespoň otázku prolínání kulturních vlivů a dopadu tohoto procesu do proměn kulturního názoru, nebo otázku vazby jazykové a kulturní osobitosti a jejich vztahu k etnické a národní identitě a sebeidentifikaci, otázku vlivu rodiny a síly rodinných vazeb na konstantnost či diskontinuitu kulturního naturelu ukotveného v kulturním modelu života a mentalitách, otázku kulturní adaptace jedince a skupiny v situaci společenské, ekonomické a geografické změny, vedle dalších.

A nesmíme zapomenout na další důležitý fakt, i když se vymyká rozpravě o teorii a metodologii. Tyto týmové výzkumy daly vzniknout jedinečným dokumentačním fondům,¹⁵ které žel zřejmě v plně šíří zhodnotí až příští generace českých etnologů. Teprve ta se k nim zřejmě bude vztahovat se stejnou vážností, s jakou se dnes vztahujeme k folklorním a topografickým sběrům 19. století.

Nutno ovšem konstatovat, že takto orientované týmové výzkumy dosáhly hranice svých možností. Limity jim dala nejen omezující orientace na tradiční

---

¹⁵ Fondy Národopisné společnosti, Etnologického ústavu v Praze i Brně: fotodokumentace.

lidovou kulturu, postupně vědecky neudržitelná, nýbrž v kontextu hmotné kultury i její mizení – tedy těch forem, které byly označovány za tradiční, a které dnes můžeme chápat jako součást svého kulturního dědictví.

Paralelně s týmovou výzkumnou prací orientovanou na lidovou kulturu startoval v padesátých letech 20. století postupně i směr týmové práce, který vycházel z jiných metodologických východisek. Byl paradoxně – s ohledem na dobovou společenskou realitu – sycen ze dvou protichůdných zdrojů. Prvým zdrojem bylo politické směřování vědy (záměrně nemluvím o marxistické filozofii), druhým zdrojem pojetí studia městské populace, formulované Lippmanem a chicagskou sociologickou školou. Aniž by byla zbourána vize kontinuity žité kultury a jejích kontinuitu přerušujících zvrátů, byl přeformulován pojem „lid“ na „pracující lid“. V tomto významovém kontextu se objektem etnografického výzkumu určité skupiny badatelů stalo zprvu průmyslové dělnictvo¹⁶ – jako protipól zemědělského obyvatelstva, a „družstevní rolnictvo“¹⁷ – jako protipól selských vrstev vesnice. Záhy se však pozornost těchto badatelů v rámci koncepcí týmové výzkumné práce výrazně orientovala na obyvatelstvo průmyslové oblasti jako typické aglomerace moderní společnosti¹⁸ a města jako sídla hluboce sociálně stratifikované společnosti.¹⁹ Postupně, i když nesnadno a proti pře-

¹⁶ Srov. např. Skalníková, Olga: K otázce národopisného výzkumu života dělnické třídy. *ČL*, 39, 1952, s. 147–151.

¹⁷ Srov. např. Kramařík, Jaroslav. Zpráva o výzkumu národopisného semináře na Horšovotýnsku. *ČL*, 39, 1952, s. 167–169. – V tomto duchu byl vyhlášen program etnografické práce na II. celostátní národopisné konferenci v roce 1952. Srov. Skalníková, Olga: II. celostátní národopisná konference. *ČL*, 39, 1952, s. 1–2.

¹⁸ Realizace týmových výzkumů průmyslových oblastí byla formulována na počátku 50. let 20. století. Zprvu za předmět výzkumů byly voleny oblasti, v nichž probíhala průmyslová výstavba (srov. např. Mišurec, Zdeněk: Zpráva z výzkumu národopisného semináře na Žďársku. *ČL*, 39, 1952, s. 169–171). Záhy se však pozornost obrátila k významným rozvinutým průmyslovým oblastem. Směřovala na Kladensko (ÚEF ČSAV Praha), Rosicko–Oslavansko (ÚEF ČSAV Brno) a Ostravsko (FF UK Praha). Tyto výzkumy byly koncipovány jako společné výzkumy etnografů a folkloristů; podíleli se na něm však i historici (žáci prof. Václava Husy) a pracovníci hudebního a slovesného referátu Ústředí lidové tvořivosti. Sk.: Výzkum průmyslových oblastí. *ČL*, 40, 1953, s. 192. – Skalníková, Olga: Zpráva o etnografickém a folkloristickém výzkumu na Kladensku. *ČL*, 41, 1954, s. 285–286. – Robek, Antonín: Zpráva o výzkumu způsobu života dělnické třídy na Ostravsku. *ČL*, 41, 1954, s. 288. – Skalníková, Olga:

¹⁹ První zmínka o badatelském zájmu etnografů o život města jsem našla až v roce 1961 s odkazem na výzkum současnosti. Srov. Štátná, Jarmila: Konference o životě v nových městech a sídlištích. *ČL*, 48, 1961, s. 93–94. – Skalníková, Olga: Beziehungen zwischen dem Dorfe und Stadt in der böhmischen Volkskultur. Paper prepared in advance for participants in conference „Central and North-Central European Peasant Cultures“ January 9–13, 1967 at The University of Chicago Center for Continuing Education. – Úvod do problematiky etnografického výzkumu pražského dělnictva. In: *Etnografie dělnictva*, 8. Praha 1977, s. 23–32.

svědčení mnohých českých etnografů, se prosazoval názor, že rovnocenným předmětem etnografického výzkumu je kterákoli společenská vrstva či skupina.²⁰ A tento fakt nutno zdůraznit.

Koncepční přístupy ke studiu dělnictva, průmyslových oblastí a města se opíraly o dvě základní východiska. Studium bylo pojato jako historicko-etnografická analýza,²¹ cílem které je definovat vývojové tendence a vysvětlit proměňující se každodennost sociální skupiny, vrstvy, třídy či sociálně různorodé society v kontextu sociálních a ekonomických souvislostí života moderní české společnosti. A dále. Výchozím modelem těchto výzkumných projektů se staly klasické národopisné monografie, i když v každém realizovaném projektu byl výchozí model ve výběru sledovaných jevů, projevů a vztahů žité kultury obměňován, inovován a případně i redukován.²² Obě východiska stigmatizovala týmové výzkumy průmyslových oblastí a města. Orientovala je na široce pojatou mezioborovou spolupráci, v níž se programově sešli nejen etnografové a folkloristé, ale prvoplánově také historici,²³ druhoplánově i jazykovědci, etnomuzikologové, právní historici. Ve výzkumných týmech se tedy nesdružovali odborníci specializovaní na určitý, tradičně etnology analyzovaný kulturní jev, projev či vztah, nýbrž ti, kteří chtěli studovat žitou každodennost sociálních skupin pohledem a specifickým problémovým zájmem své profesní odbornosti. Spolupráce vycházela opět z partnerství odborníků, podřizujících se sjednocujícímu

²⁰ Ještě na počátku 90. let 20. století se v řadách českých etnologů prosazovala orientace na „lidové“ vrstvy jako na základní a jediný objekt etnologického výzkumu. V modifikované podobě toto pojetí interpretoval v roce 1990 Václav Hubinger. Srov.: Hubinger, Václav: K vymezení a užití pojmu lid v etnografii. *ČL*, 77, 1990, s. 40–46. – Srov. Moravcová, Mirjam – Štátná, Jarmila: Dělnictvo ve vztahu k ostatním sociálním vrstvám lokální společnosti. In: *Dělnictvo v lokální společnosti. Zpravodaj KSVI*. Praha 1982, příl. 5, s. 21–31.

²¹ Pojetí studia průmyslové oblasti jako historicko – etnografické analýzy proslazoval v české etnografii jako první Karel Fojtík. Srov.: Moravcová, Mirjam – Robek, Antonín: Třicet let etnografické práce na výzkumu dělnictva. *ČL*, 68, 1981, s. 68–77.

²² Vymezení kulturních jevů, projevů a vztahů, které mají být etnografem sledovány při výzkumu města a průmyslové oblasti se v názorech jednotlivých českých badatelů výrazně lišilo. Názor, že předmětem etnografického výzkumu je žitá kultura ve všech projevech každodennosti, byl formulován až na přelomu 70. a 80 let 20. století. Okruh sledovaných jevů, projevů a vztahů, platný pro výzkum českého dělnictva, stanovovala *Rukověť etnografického výzkumu*, připravená pracovníky oddělení dělnictva. Srov.: Moravcová, Mirjam a kol.: *Rukověť etnografického výzkumu českého dělnictva*. In: *Výzkum českého dělnictva. Zpravodaj KSVI*. Praha 1979, příl. 2, s. 1–25. – Klevetová, Vladimíra: Pracovní porada oddělení Etnografie dělnictva. *ČL*, 76, 1980, s. 48–49.

²³ Mezioborově byla koncipována většina týmových výzkumů průmyslových oblastí a městských aglomerací již od první poloviny 50. let 20. století, kdy byl zahájen výzkum Kladenska. Srov.: Sk.: *Výzkum průmyslových oblastí*. *ČL*, 40, 1953, s. 192. – Skalníková, Olga: Národopisný výzkum kladenské průmyslové oblasti. *ČL*, 40, 1953, s. 234–235.

koncepčnímu záměru. Respektovala ovšem odbornou specializaci a dávala širší prostor pro osobní vklad ve formulaci problémů a názorových stanovisek. Vzájemné obohacení vycházelo z propojení témat a problémů. Směřovalo jednak ke komplexnosti uchopení vnitřně diferencované žité kultury (sociální skupiny, třídy, lokální společnosti, společnosti městského typu), jednak ke stanovení vývojových tendencí této žité, sociálně determinované kultury. Mezioborová spolupráce týmu pak v rámci uchopení vývojových tendencí si kladla za cíl i postižení procesu konstruování sociálních skupin jako svébytných kulturních entit dobově se proměňující společnosti.²⁴ Vytýčení programu mezioborové spolupráce a přesně definované dělby výzkumných úkolů v rámci jediného výzkumného záměru provázelo výzkumy průmyslových oblastí a městských aglomerací. Právě mezioborová spolupráce a překročení úzkého rámce jednooborového pojetí výzkumu se stala jejich znakem.²⁵

S takto pojatým týmovým výzkumem jsou spjaty monografie průmyslových oblastí²⁶ a městských aglomerací.²⁷ Váže se na něj i prvé použití sběru etnografických dat metodou dnes označovanou jako metoda orální historie,²⁸ práce s biografickými vyprávěními jako svébytným folklorním i výpovědním pramenem,²⁹ vypracování metodiky terénního kvalitativního výzkumu prostřednictvím reprezentativních lokálních a sociálních vzorků,³⁰ použití metodiky výzkumu sociálních buněk na principu dnešní progresivně prosazované techniky

²⁴ V dobové terminologii sociálně-emancipační procesy. Takto byl formulován výzkum pražského i českého dělnictva. Srov. např. Robek, Antonín: Aktuálnost výzkumu etnografie dělnické třídy. *ČL*, 76, 1980, s. 129–130. – Klevetová, Vladimíra: Pracovní porada oddělení Etnografie dělnictva. *ČL*, 76, 1980, s. 48–49.

²⁵ Klevetová, Vladimíra: II. seminář k problematice dělnické etnografie, Praha 29. 4. 1986. *ČL*, 74, 1987, 111–112. – Svobodová, Jiřina: IV. Seminář oddělení etnografie dělnictva ÚEF ČSAV v Praze. *ČL*, 74, 1987, 113–114.

²⁶ *Kladensko*, – Fojtík, Karel – Sirovátko, Oldřich: *Rosicko–Oslavansko*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1961. – Fojtík, Karel: Manche Probleme und Ergebnisse ethnographischer Forschungen in dem Industriegebiet Gottwaldov. In: *Referáty československé delegace na VII. Mezinárodním kongresu antropologických a etnografických věd*. Praha 1964.

²⁷ *Stará dělnická Praha*. Ed. Mirjam Moravcová, Antonín Robek, Jarmila Šťastná. Praha, Nakladatelství ČSAV 1981. – Sirovátko, Oldřich a kol.: *Město pod Špilberkem*. Brno, Doplněk 1993.

²⁸ Uplatněná významně např. při výzkumu Kladenska. – Srov. též: Myška, M. – Zámečník, S. – Holá, V.: *Práce s paměťníky. Metodická příručka*. Ostrava, Socialistická akademie 1967.

²⁹ Sirovátko, Oldřich: Vzpomínková vyprávění a jeho místo ve folklóru. *Československá etnografie*, 7, 1959, 308. – Vzpomínková vyprávění jako druh lidové prózy. *ČL*, 50, 1963, s. 114–120.

³⁰ Metoda cíleně uplatněná při výzkumu pražského dělnictva, navržená i realizovaná při projektu práce o českém dělnictvu a ukotvená i v projektu výzkumu Brna. Srov. Moravcová, Mirjam: Základní východiska etnografického studia pražského dělnictva. (Koncepte úkolů.) *ČL*, 60, 1973, s. 129–138. – Táž: České dělnictvo. Projekt základního etnografického výzkumu, koncepte a ideová východiska syntézy. *ČL*, 65, 1978, s. 134–135. – Navrátilová, Alexandra: Etnografický výzkum Brna a předměstí. (Vymezení cílů a základní východiska.) *ČL*, 75, 1988, s. 67–72.

výzkumu ohniskových skupin (focus groups),³¹ využití tuteorského typu výzkumu při sledování frekvence jevů a shromažďování kvantifikovatelných dat, konstituování metodiky centrálního zpracování sekundárních pramenů.

Jaká poznávací východiska přinesla týmová práce na výzkumu města a průmyslové oblasti a jak ovlivnila teoretické myšlení českých etnologů? Ve zjednodušení lze za přínos této týmové práce označit:

- orientaci etnologického výzkumu na společnost, její strukturu a fungování jako na jednu z priorit etnologického studia;
- poznání, že všechny jevy a projevy žité kultury mají schopnost vypovídat o společenských procesech – výpovědní limity nespočívají v těchto jevech, nýbrž v neschopnosti rozkrýt jejich vnitřní obsah a analyzovat je ve společenském kontextu;
- poznání, že velké město (velkoměsto) a průmyslová oblast jsou přirozeným prostředím pro integraci různých podob žité kultury;
- poznání, že nadregionální a nadnárodní vlivy pronikají do tohoto prostředí prostřednictvím jednotlivých sociálních vrstev a zde se teprve prolínají;
- poznání, že výměna kulturních vlivů mezi sociálními vrstvami probíhá obousměrně a vícesměrně – ve smyslu kulturních přejímek na straně jedné a demokratizace kultury na straně druhé;
- poznání, že velkoměsto a centrum průmyslové oblasti vytváří jádro pro formování nové regionální podoby žité kultury;
- poznání, že vznik průmyslu může vytvořit podmínky pro vznik národopisné oblasti a vyčlenit ji kulturně na pozadí starší širší národopisné oblasti;
- poznání, že politická kultura je ukotvena v kultuře žité;
- poznání, že fenomény žité kultury mohou fungovat jako integrující činitele v procesu emancipace nově se formujících sociálních entit.

Přestože týmová práce na výzkumu obyvatelstva průmyslových oblastí a města byla ve svých počátcích svázána s politickým programem a fungovala jako politikum – a tak byla také v řadách českých etnologů té doby vnímána a v kuloárech dokonce hodnocena jako křivda na oboru – měla jednoznačně odborný dopad. Ač nedeklarovaně a bez implicitně definovaných teoretických závěrů v postati nastartovala modernizaci české etnologie. Pomohla prosadit pojetí, které dnes považujeme za samozřejmé.

³¹ Touto metodou pracoval v druhé polovině 70. let 20. století tým zabývající se výzkumem pražského dělnictva (M. Moravcová, J. Svobodová, D. Klímová). V té době ovšem se hovořilo o výzkumu malých sociálních buněk – skupin, nebo o výzkumu minikolektivů (ne větší skupiny než šest respondentů).

Na pozadí, přesněji souběžně s oběma zmiňovanými směry týmové výzkumné práce, byly od konce 60. let 20. století opakovaně, i když ve značné diskontinuitě, formulovány projekty týmových výzkumů, koncipované se záměrem o zachycení kulturní osobitosti a sociokulturní transformace určité oblasti. Přestože tyto výzkumy vycházely s prioritního cíle dokumentovat tradiční lidovou kulturu a ukázat její regionální zvláštnost, kladly důraz na současnost a změnu. V řadě případů formulace výzkumů zněla „studium současné vesnice“.³²

Studium „současné vesnice“ vycházelo opět ze společenských požadavků doby. Střet těchto požadavků s vůlí badatelů dokumentovat tradiční rysy lidové kultury a zaznamenat jejich zánik či transformaci vedl ke složitému hledání jak objektu výzkumu, tak jeho předmětu. Ve velkém zjednodušení lze říci, že objekt byl nalezen v obyvatelstvu vesnických sídel. Vesnické obyvatelstvo bylo nahlíženo v pozici kontinuálních nositelů lidové kultury a současně v pozici příjemců kulturních a společenských inovačních procesů. Rovinu vymezení „lid“ a „pracující lid“ nahradila rovina „příslušník malé lokální společnosti zemědělského typu“. Všechny regionálně vymezené týmové výzkumy let 60. až 80. vycházely z cíle analyzovat žitou kulturní realitu zvolené oblasti právě s prvořadým ohledem na malé lokální společnosti. Takto definovaný objekt badatelského zájmu směřoval výzkumnou pozornost na lokální společnost jako celek – na zemědělské i nezemědělské obyvatelstvo: průmyslové dělnictvo, drobné řemeslné výrobce a další živnostníky. Předmětem výzkumů se pak stal způsob života v jeho různých projevech. Ovšem žitá přítomnost a její kulturní podloží byly v různé intenzitě a prioritě konfrontovány s žitou kulturou minulosti. Kulturní změna a její dynamika se posléze staly vůdčí ideou těchto týmových výzkumů. V kontextu „změny“ začala ovšem postupně do výzkumných programů prolínat další idea – idea společenské a kulturní „stabilizace“.³³

Regionálně vymezené týmové výzkumy byly realizovány ve středním Pootaví (Prácheňsko),³⁴ středním Polabí,³⁵ na Broumovsku,³⁶ Moravském Valaš-

³² Kadeřábková, Jaroslava – Pargač, Jan – Valášková, Naďa – Volbrachtová, Libuše: Etnografické studium způsobu života a kultury české vesnice v období výstavby rozvinuté socialistické společnosti. *ČL*, 68, 1981, s. 43–50.

³³ Takto byl formulován záměr týmového výzkumu na Broumovsku. Srov. např.: Motyčková, Dana – Moravcová, Dana: Seminář Úloha tradičních institucí při vytváření stabilizovaného vesnického společenství. *ČL*, 76, 1989, s. 180–181. – Tytéž: Seminář „Úloha rodiny a příbuzenských vztahů při vytváření stabilizovaného vesnického společenství.“ *ČL*, 77, 1990, s. 115.

³⁴ Výzkum jako týmový probíhal v letech 1969–1972 (byl plánován do roku 1974). Na počátku 70. let byl překryt jinými týmovými výzkumy a realizovali ho již pouze jednotlivci v rámci své odborné specializace. Sledoval fenomény hmotné a společenské kultury. Účastnili se ho: L. Baran, M. Janotka, J. Kraňák, Z. Polednová, V. Scheuffler, J. V. Scheybal, J. Staňková, J. Šťastná, V. Tůmová, F. Vančík, J. Vařeka.

sku, Těšínsku³⁷. Z těže koncepce vycházely také výzkumy uskutečněné v rámci přípravy jihočeské³⁸ a západočeské vlastivědy.³⁹

Volně na ideu regionálních týmových výzkumů navazovala i aktivita muzeí, směřovaná ovšem především ke koordinaci sběratelské a dokumentační práce.⁴⁰

Na týmových výzkumech, formulovaných jako výzkum kulturně svěbytných oblastí, se podíleli především etnografové. Spolupráce s folkloristy ustupovala a z hlediska míry zapojení badatelů nebyla rovnocenná. Většina výzkumů byla pojata jako opakované krátkodobé stacionární výzkumy, rozvržené do několika let. Přesto právě v rámci výzkumu středního Pootaví byl uskutečněn dlouhodobý stacionární výzkum, který dovolil plně uplatnit výzkumnou techni-

Srov. Staňková, Jitka: První výzkumy v oblasti středního Pootaví. *ČL*, 58, 1971, s. 253–255. – Skalníková, Olga: Zpráva o činnosti Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV. *ČL*, 57, 1970, s. 170–172. – Táž: Výroční hodnocení činnosti Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV za rok 1970. *ČL*, 58, 1971, s. 191. – Kadeřábková, Jaroslava – Polednová, Zdeňka: Bydlení – příbuzenství – socialistický způsob života. In: *Národopisní knižnice*, sv. 7. Praha, ÚFV ČSAV 1976, s. 3–130.

³⁵ Štátná, Jarmila: Konference oddělení etnografie současné vesnice. *ČL*, 65, 1978, s. 173–174.

³⁶ Kadeřábková, Jaroslava – Pargač, Jan: Vesnice v bývalém broumovském okrese v období osidlování a na počátku kolektivizace. *ČL*, 69, 1982, 137–148.

³⁷ Skalníková, Olga: Výroční hodnocení činnosti Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV za rok 1970. *ČL*, 58, 1971, s. 191.

³⁸ Vařeka, Josef: Člověk a kultura v jižních Čechách. *ČL*, 70, 1983, 173–174. – Valášková, Naďa: Výzkum kulturně společenského života současné vesnice. *ČL*, 75, 1988, s. 188–189. – Robek, Antonín – Vařeka, Josef a kol.: *Národopis. Jihočeská vlastivěda*. České Budějovice, Jihočeské nakladatelství 1987.

³⁹ *Západočeská vlastivěda – Národopis*. Plzeň, Západočeské nakladatelství 1990.

⁴⁰ Na počátku 70. let 20. století (1973), byl jako společný projekt etnografů (etnografických oddělení) českých muzeí formulován koordinovaný „Etnografický výzkum a dokumentace revoluční přeměny zemědělství“. Tento výzkum, který navazoval na iniciativy let 60. (1964, 1967) měl překlenout výzkumný rozptyl etnografů v muzeích, sjednotit sbírkotvornou činnost a vytvořit instituční předpoklady spolupráce. Myšlenku inicioval a prosadil Ludvík Kunz, v 70. letech našel podporu u Antonína Robka a tím i v ÚFV ČSAV a na FF UK v Praze. Výzkum byl směřován ke sběru a dokumentaci artefaktů především zemědělské, ale také nezemědělské výroby. Sběr etnografik se uskutečňoval podle jednotlivých hledisek, zaměřoval se na rychle zanikající doklady hmotné kultury. Byl vysloven i požadavek sledovat dopady združstevňování vesnice, kovozemědělsce a průmyslové dělnické obyvatelstvo na vesnici. Současně však projekt ponechával volnost ve vymezení tématu a ve stanovení vlastního plánu činnosti. Do projektu koordinovaného výzkumu se zařadila řada muzejních pracovišť: např. Brno, Uherské Hradiště, Olomouc, Rožnov pod Radhoštěm, Roztoky u Prahy, Hradec Králové, České Budějovice, Domažlice, Prostějov, později i Český Krumlov, Jihlava, Klatovy, Klobouky u Brna, Liberec, Nové Město na Moravě, Pelhřimov, Plzeň, Poděbrady, Praha, Rožnov, Strážnice, Tachov, Vyškov. Na některých sběrných akcích se podíleli i studenti etnografie FF UK v Praze (Otvovice u Prahy, brněnské okolí). Srov. např.: Suk, Richard: Organizovaná vědecko-výzkumná činnost v etnografickém muzejnictví. *ČL*, 67, 1980, s. 46–48. – Týž: Druhá pracovní porada řešitelů etnografické části resortního výzkumného úkolu z muzeí. *ČL*, 63, 1976, s. 191–192. – Svobodová, Jiřina: Etnografie ve státních a resortních výzkumných úkolech. *ČL*, 60, 1973, s. 238–239. – Pešek, Josef: Záchranný sběr na Slovácku. *Národopisné aktuality*, 6, 1969, 79–80. – Kunz, Ludvík: Etnografický výzkum a dokumentace revolučních přeměn tradičního zemědělství. *ČL*, 69, 1982, s. 182–184.

ku zúčastněného pozorování a přímou interakci výzkumníka a respondenty/naranty.⁴¹ V teoretické rovině pak právě tyto výzkumy iniciovaly diskuse o přínosnosti, vhodnosti či nezbytnosti využití kvantitativních výzkumů v etnografické výzkumné práci, která je orientována na současnost a mapuje dosud krystalizující jevy, projevy a vztahy.⁴²

Jaká poznávací východiska přinesla výzkumná práce orientovaná v 60. až 80. letech na výzkum „současné vesnice“? Za závažné lze považovat poznatky:

- tradicionalita a společenská konzervativnost předlistopadových vesnických společenství se odvíjela jednak od regionálních specifik (v nichž významné místo zaujímal doména hospodářská i kulturní), jednak od vztahu a vzdálenosti vesnického sídla a městského centra;
- žitá kultura české vesnice 50. až 90. let 20. století se odvozovala od vnitřní struktury domén hospodářského a kulturního života;
- na vesnici před rokem 1989 docházelo k replikaci starších „předsocialistických“ sociálních hierarchií, které se uplatňovaly i v hospodářském životě, ovšem vzhledem k socialistickým strukturám byly předeklarovány;
- přijímání kulturních vzorů ovlivňovala sice intenzita kontaktů s městem a sjednocující působení masmedií, ovšem významným činitelem byla i lokální společenská prestiž;
- kulturní změna, která reagovala na kulturní vzory, rychle zasahovala vnější znaky žité kultury, naproti tomu duchovní oblast byla rezistentnější a méně dynamicky reagující;
- součástí hodnotových orientací obyvatel vesnic zůstával vztah k venkovské krajině.

Jako přímá společenská objednávka byl v 70. letech nastartován program týmového výzkumu integračních a desintegračních procesů ve společnosti, směřovaný cíleně k jinoetnickým a reemigračním skupinám.⁴³ A opět v paradoxech doby v metodologických východiscích reflektoval nejen pozice dobového společ-

⁴¹ Dlouhodobý stacionární výzkum uskutečnila Zdenka Polednová. Sledovala sociální vztahy vesnické společnosti. Srov. Srov. Staňková, Jitka: První výzkumy v oblasti středního Pootaví. *ČL*, 58, 1971, s. 253–255. – Polednová, Zdenka: Příspěvek ke studiu změn ve společnosti. *ČL*, 56, 1969, 339–342.

⁴² Tato diskuse vznikla ovšem na Slovensku a inicioval ji A. Pranda. Srov.: Pranda, Adam: Niektoré teoretické otázky štúdia ľudovej kultúry v súčasnosti. *Slovenský národopis*, 18, 1970, s. 39–60. – Vařeka, Josef: Příspěvek k teorii etnografie současnosti. *ČL*, 58, 1971, s. 113 – O výzkumu současnosti srov. i Skalníková, Olga – Fojtík, Karel: Etnografie současnosti – východiska a výsledky. *ČL*, 56, 1969, 255–272.

⁴³ Tento výzkum ovšem mohl navázat na výzkumy novoosídlenecské vesnice, zahájené v roce 1952. Srov. Skružný, Ludvík: Interní vědecká konference „Etnické procesy“ Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze. *ČL*, 65, 1978, s. 174–175.

čenského myšlení, které reprezentovalo v kontextu etnologie Bromlejevovo pojetí etnicity. Tříbil se i diskusemi o Levinasově pojetí pocitu domova a pojetí jazyka a mýtu u Casirera, které probíhaly na bázi úzké přátelské skupiny, diskusemi, které měly bezprostřední dopad i do prostředí etnologického.⁴⁴

Objektem týmového výzkumu integračních a desintegračních procesů ve společnosti se stala „sociální skupina“ definovaná na bázi etnických kořenů a příslušnosti k lokální společnosti určitého typu. V kontextu takto stanoveného objektu výzkumu byla pozornost zaměřena jednak na reemigrační a imigrační skupiny usídlené v pohraničních oblastech Čech, Moravy a Slezska,⁴⁵ jednak na různé etnické skupiny žijící na území českých zemí.⁴⁶ Výzkum směřoval k postihu sociální a kulturní osobitosti těchto skupin a k zachycení vyrovnávacího procesu, kterým procházely. Na pozadí střetu různých výchozích menšinových kultur s většinou kulturou českou se sledovala fáze přizpůsobení, akulturace, integrace a asimilace.⁴⁷ Problémovou prioritou, k níž se upínala pozornost výzkumníků, se stala společenská kultura, rodinné struktury, vztahy a ritualizované podoby těchto vztahů, socioprofesionální převrstvování, adaptace na nové formy a modely každodennosti, a také stavební kameny revitalizované etnicity – nalázané v různých fenoménech žité kultury.

Za základní metodický přístup byl zvolen přístup interdisciplinární⁴⁸ – propojující poznatky etnologie, demografie, sociologie, historie, filosofie, folkloristiky, jazykovědy, právní historie. Do základního výzkumu, vedeného podle podrobně propracované osnovy, byli zapojeni odborníci nejen z akademických a univerzitních pracovišť, pracovníci ministerstev a místní správy (resortů zabývajících se minoritními skupinami obyvatelstva), nýbrž i z pracovišť muzejních. Týmová výzkumná práce pak budovala na tématickém a problémovém

---

⁴⁴ Informace o těchto diskusích se vztahují k pražskému pracovišti ÚEF ČSAV; pracoviště brněnské jsem nekontaktovala.

⁴⁵ Srov. např. Heroldová Iva: Novoosídlenecká vesnice. *ČL*, 71, 1984, s. 130–141. – Haišman, Tomáš: Několik poznámek k procesu formování nových lokálních společností v českém pohraničí po roce 1945. *ČL*, 71, 1984, s. 141–153.

⁴⁶ Tato problematika byla sledována v druhé polovině 80. let. Pozornost se zaměřovala především na romské obyvatelstvo, ale také na další etnické skupiny: Řeky a Makedonce, Vietnamce, Ukrajince, Slováky, Poláky, Němce, Maďary. Srov. např. Haišman, Tomáš: 4. Mezioborový seminář k problematice etnických skupin na území ČSSR – „Cikáni v průmyslovém městě (problematika adaptace a asimilace.“ Praha, 16. – 17. dubna 1986. *ČL*, 74, 1987, s. 110–111. – Heroldová, Iva – Matějová, Vlasta: Vietnamští pracující v českých zemích. Východiska, koncepce, metoda, cíl. *ČL*, 74, 1987, s. 194–203.

⁴⁷ Heroldová, Iva: Současné etnické procesy v pohraničí českých zemí. *ČL*, 72, 1985, s. 59–64.

⁴⁸ Robek, Antonín – Heroldová, Iva: K etnické problematice Československa, zvláště českého pohraničí, po druhé světové válce. *ČL*, 70, 1983, s. 5–10.

fázování, jemuž se podřizovali všichni členové široce založeného výzkumného týmu. Přes tuto programovou „závaznost“, která ve své podstatě vedla ke sledování problému z různých odborných rovin, a tedy k syntetizujícímu přístupu k tomuto problému, byla při rozdělení práce nadále respektována jak etnologická odbornost členů týmu, tak tradiční etnologické specializace. Současně se respektovalo profilování zájmu o jednotlivé etnické skupiny.

V etnologické části terénní výzkum probíhal dvousměrně. Na bázi autorské se opíral jednak o tématicky vedené standardizované rozhovory a jejich následné vyhodnocení, jednak o zúčastněná pozorování (při analýze současnosti). Na bázi tutežské pracoval s široce obsazeným studentským kolektivem.⁴⁹ Studenti výzkum realizovali technikou standardizovaných rozhovorů podle jednotlivých dotazníkových návodů,⁵⁰ směřovaných k zachycení různých projevů žité každodennosti. Po zkušenostech prvních tutežských výzkumů imigračních skupin začal tým precizovat problémový rozsah dotazníkových návodů na základě výsledků sondážního výzkumu.⁵¹ Do výzkumné práce tedy zařadil předvýzkum – ovšem nikoli k ověření nosnosti a srozumitelnosti dotazu, nýbrž pro poznání nových jevů, které by měly být sledovány.

K týmovým výzkumům imigračních skupin se váže i prohloubení poznávacího významu biografických vyprávění a jejich definování ve významu specifického pramene poznání společenského vývoje. Podnět k tomuto výkladovému posunu vyšel od folkloristů. Oni také upozornili na důležitost orientace výzku-

⁴⁹ Haišman, Tomáš: Etnografická praxe studentů katedry etnografie a folkloristiky FF UK na Česko-krumlovsku. *ČL*, 69, 1982, s. 179. – Týž: Studentská odborná terénní praxe. Benešov nad Černou 22. 9. až 1. 10. 1986. *ČL*, 74, 1987, s. 172–173. – Kašpar, Oldřich: Etnografická praxe studentů katedry etnografie a folkloristiky FF UK na severní Moravě. *ČL*, 69, 1982, s. 180. – Haišman, Tomáš – Heroldová, Iva – Matějová, Vlasta. Stabilizace, společenská a kulturní integrace obyvatelstva pohraničních obcí v jižních Čechách a na severní Moravě (Benešov nad Černou, o. Český Krumlov, Branná, o. Šumperk). *ČL*, 70, 1983, s. 11–34.

⁵⁰ Dotazníky pracovaly s otevřenými otázkami, výpovědi zaznamenával jeden člen tazatelské dvojice, druhý kladl doplňující otázky, sledoval gestikulaci, mimiku. V těchto rolích se studenti střídali. Dotazníky byly koncipovány s cílem zjišťování kulturních jevů, projevů a vztahů a nikoli ke sledování frekvence již poznaného. Shromažďovaly informace o informátorovy (v širokém biografickém záběru reflexe výchozí rodiny, dětství, dospívání, profesní kariéry), o obci, domu a bydlení, rodině a rodinných rituálech, společenském a kulturním životě, obyčejové tradici. Sledovaly i stravu, oděv a folklor. Srov.: Haišman, Tomáš – Heroldová, Iva – Matějová, Vlasta: Stabilizace, společenská a kulturní integrace obyvatelstva pohraničních obcí v jižních Čechách a na severní Moravě (Benešov nad Černou, o. Český Krumlov, Branná, o. Šumperk). *ČL*, 70, 1983, s. 11.

⁵¹ K tématickému a problémovému ověřování a doplňování dotazníkových návodů přikročili jejich sestavovatelé při výzkumu Vietnamců. Srov.: Heroldová, Iva – Matějová, Vlasta: Vietnamští pracující v českých zemích. Východiska, koncepce, metoda, cíl. *ČL*, 74, 1987, s. 198–199.

mu na školní mládež jako na skupinu, která v diskontinuitě vývoje transparentně reprodukuje rodinné tradice, zkušenosti, vnímání okolního světa a historické povědomí.⁵²

V rámci studia etnických procesů byly v 70. a 80. letech sledovány reemigrační a imigrační skupiny usídlené v pohraničních oblastech Čech, Moravy a Slezska⁵³ i etnické skupiny kontinuálně žijící na území českých zemí.⁵⁴ Výzkumná pozornost se soustředila významně také na romské obyvatelstvo a Vietnamce.

Studium „etnických procesů“ udrželo kontinuitu týmové výzkumné práce i v polistopadovém vývoji. Na předchozí týmové výzkumy imigračních skupin navázaly myšlenkovými východisky výzkumy tzv. „černobylských Čechů“⁵⁵ a Čechů z Běloruska⁵⁶ a Kazachstánu,⁵⁷ zahájené na počátku 90. let. V čase polistopadové transformace společnosti se logicky pozornost etnologů obrátila k Čechům, kteří přicházeli do České republiky (ČSFR) v rámci nového státem organizovaného přesídlení „krajanů“.⁵⁸ Významný přínos těchto výzkumů spočíval v cíleném zachycení autentické přítomnosti, tedy v mapování nepřehledné počáteční fáze vyrovnávacího procesu. Přestože výzkumy nových „reemigrantů“ formulovali a realizovali pracovníci Etnologického ústavu AV ČR, tedy téhož akademického pracoviště, které řídilo výzkumy etnických skupin v 80. letech, koncipovali je jako týmové výzkumy autorské a etnografické. Sevřeli je úzkým okruhem výzkumníků – specialistů.

S prací akademických pracovišť konce 80.⁵⁹ a zejména 90. let⁶⁰ jsou spojeny i týmové výzkumy kontaktů, střetávání a prolínání různých etnických a kul-

⁵² Šrámková, Marta: Vzpomínková vyprávění jako pramen poznání života v pohraničí. *ČL*, 70, 1983, s. 154–155. – Táž. Vzpomínková vyprávění u dětí jako pramen tradičního povědomí. In: *Dítě a tradice lidové kultury*. Brno 1980, s. 133–135.

⁵³ Výzkumy sledovaly volyňské Čechy, Čechy a Slováky z Rumunska, Slováky z Maďarska, Ukrajince, Řeky, Makedonce.

⁵⁴ Poláci, Němci, Chorvati.

⁵⁵ V rámci tohoto výzkumu vznikl i pokus o česko-japonskou spolupráci. Srov.: Lindnerová, Vladimíra – Valášková, Naďa: Česko-japonská spolupráce při etnografickém výzkumu reemigrace Čechů z Ukrajiny a Romů v ČSFR. *ČL*, 79, 1992, 340–342.

⁵⁶ Uherek, Zdeněk – Valášková, Naďa – Brouček, Stanislav: Češi z Běloruska. *ČL*, 84, 1997, s. 177.

⁵⁷ Valášková, Naďa: Česká minorita v Kazachstánu a její přesídlování do České republiky. *ČL*, 85, 1998, s. 161–169.

⁵⁸ Výzkumy Čechů z Černobylské oblasti a z Kazachstánu realizovali pracovníci Etnologického ústavu AV ČR. Účastnili se jich Stanislav Brouček, Helena Dluhošová, Tomáš Haišman, Václav Hrníčko, Zdeněk Uherek, Naďa Valášková. – Srov. např.: Valášková, Naďa: K adaptaci současné reemigrační vlny Čechů z Ukrajiny. *ČL*, 79, 1992, s. 193–206. Táž: Seminář k problematice etnicity. Migrace a adaptace Čechů v cizině a po reemigraci. *ČL*, 80, 1993, s. 72–73. – Brouček, Stanislav – Uherek, Zdeněk – Valášková, Naďa: Adaptace přesídlenců v české společnosti. *ČL*, 82, 1995, s. 1–17. – Češi v cizině, sv. 6, Praha, ÚEF ČSAV 1992.

turních vlivů v prostoru města a velkoměsta. V tomto koncepčním pojetí se předmětem výzkumu stala meziethnická komunikace a interakce, objektem lidé různých etnických kořenů žijící v téže městské lokalitě. I tyto výzkumy byly ve své základní podobě realizovány jako týmové výzkumy autorské. Daly však také prostor pro terénní práci mezioborovou a mezinárodní. Tak byl uskutečněn bodový laboratorní výzkum interakcí a meziethnické komunikace obyvatelstva v Jablonci nad Nisou a výzkum pražské sídlištní aglomerace.

Týmové výzkumy univerzitních pracovišť, zahájené v posledním desetiletí 20. století, studium meziethnických vztahů opět posunuly. Směřovaly k zachycení etnického a sociálního klimatu společnosti. Objektem výzkumu se stala společnost a její různě definované segmenty, předmětem sociální a kulturní interakce a vnitřní fungování kulturních systémů. Ze všech těchto výzkumů se ztratilo, nebo alespoň se v nich výrazně oslabilo, tradiční etnografické zaměření na analýzu jednotlivých projevů žité kultury. Změnila se práce s etnografickými fakty – neanalyzovala se etnografika, nýbrž byl analyzován problém, a v této analýze se etnografika stala důkazovým argumentem (nebo ilustračním příkladem).

Týmové výzkumy, realizované na univerzitách, byly koncipovány důsledně jako výzkumy tutorské, při nichž se počítalo se zapojením studentů a doktorandů. Jejich autoři je označovali za výzkumy sociálně-antropologické či etnologické; v obou deklarovaných verzích je však opět pojali jako záležitost jednooborovou. Tyto týmové výzkumy již vznikaly za změněných podmínek financování vědy, v němž rozhodující podíl přebíraly systémy grantového a nadačního výběru. Dominantní orientace na tutorskou výzkumnou práci se stala sice svým způsobem překlenujícím východiskem, ale současně i dobrou alternativou. V této výzkumné podobě se uskutečnil stacionární výzkum sociálního a etnického klimatu vesnických společností na východním Slovensku, přípravený Josefem Kandertem v rámci Institutu základů vzdělanosti UK v Praze v první polovině 90. let, a také aplikovaný výzkum Romů v osadách na Slovensku, organizovaný v druhé polovině 90. let pracovníky Katedry sociální a kulturní antropologie Fakulty humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni.⁶¹ Také

⁵⁹ V 80. letech byla problematika formulována jako studium etnických procesů ve městě. Moravcová, Mirjam – Robek, Antonín: České dělnictvo v etnických procesech. *ČL*, 69, 1982, 67–86.

⁶⁰ V 90. letech byla problematika výzkumu města v ÚEF ČSAV v Praze i v Brně postavena jako studium interakcí. Srov.: Soukupová, Blanka – Turková, Miloslava: Seminář velkoměsto jako multietnický a multikulturní prostor. *ČL*, 80, 1993, s. 156–157.

⁶¹ Do tohoto aplikovaného výzkumu byli ve vysokém počtu zapojeni studenti. Výzkum realizovali řízenými rozhovory a zúčastněným pozorováním podle závazné osnovy. Srov.: Terénní výzkum integrace a segregace. Ed. Kužel, Stanislav. Plzeň, *Cargo* 2000. – Jakoubek, Marek: Monitoring situácie rómskych osád na Slovensku. Ohlédnutí po dvou letech. *Lidé města*, 8/2002, s. 149–160.

výzkumy mezietnických vztahů, formulované jako studium etnických obrazů a studium etnické intolerance, které se staly v druhé polovině 90. let součástí vědeckého záměru IZV UK a poté Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze,⁶² byly koncipovány jako výzkumy tutorské.⁶³ Model tutorské týmové výzkumné práce si zachovaly i výzkumy současných etnických skupin žijících v České republice – občanů ČR i cizinců, zahájené na téže fakultě na samém sklonku 20. století.⁶⁴ Práce těchto týmů, na nichž participovali studenti specializovaných seminářů, byla postavena na kombinaci a propojení kvalitativního (interview, ohniskové skupiny) a kvantitativního (anketa, šetření) výzkumu skupin definovaných sociálně, etnicky a generačně – s přihlédnutím k vymezení ohrazení lokálnímu.⁶⁵

Podněty výzkumů posledního desetiletí 20. století zasluhují podle našeho názoru samostatnou analýzu. Jaká tedy poznávací východiska přinesla týmová práce sledující integrační a desintegrační procesy uvnitř etnických a imigračních skupin před rokem 1989? Opět ve zjednodušení lze za metodický a teoretický přínos označit:

- prokázání výpovědní hodnoty etnografické analýzy pro poznání vnitřních nálad a vztahů ve společnosti;
- prokázání existence politické kultury fungující autonomně uvnitř skupiny;
- prokázání, že politická moc neměla vliv na přímou nivelizaci etnického a historického vědomí etnických menšin – na rozdíl od nivelizace stratifikovaného vědomí sociálního;
- prokázání, že intenzita této tendence se vážala na sebevědomí výchozí národní společnosti, z níž minorita pocházela;
- ověření výpovědní hodnoty závazných dotazníkových návodů připravených pro tutorký výzkum;
- prokázání významu biografických vyprávění pro poznání společenských procesů v prostředí, které prošlo diskontinuitním vývojem;

⁶² V letech 1993–1999 Institut základů vzdělanosti Univerzity Karlovy, od roku 2000 Fakulta humanitních studií UK.

⁶³ *Lidé města* 7. Češi a jižní Slované. Praha, IZV UK – Ethnos 1996. – *Lidé města* 10. Česko – jihoslovanský dialog. Praha, IZV UK – Ethnos 1996. – *Lidé města* 11. Česká společnost a etnické skupiny. Praha, IZV UK – Ethnos 1996. – *Lidé města* 13. Kulturní kontakty a konflikty. Praha, IZV UK – Ethnos 1998–1999.

⁶⁴ Bittnerová, Dana: Výzkum identitních postojů etnických a imigrační skupin v České republice. *Lidé města*, 9/2003, s. 145–154.

⁶⁵ Moravcová, M.: Výzkum etnické intolerance mezi žáky základních škol. *Lidé města*, 1/1999, s. 143–149. – Táž: Konference Menšiny ve městě. *Lidé města*, 3/2000, s. 1–2. – *Lidé města*, 3/2000, red. M. Moravcová. Praha, IZV UK – Ethnos.

- poznání naléhavé potřeby definovat odborné pojmy, vypracovat a přijmout jednotnou odbornou terminologii;
- prokázání podmíněnosti integračního procesu jako procesu generačního;
- prokázání vůle elit jako rozhodujícího činitele procesu etnicko – kulturní revitalizace.

Nutno se zmínit ještě o jedné vrstvě týmových výzkumů realizovaných v druhé polovině 20. století – výzkumu českých menšin v zahraničí.⁶⁶ Jejich realizace se vždy vázala na období společenského uvolnění – v 60. a stejně tak v 90. letech. Objektem těchto týmových výzkumů se stala lokálně definovaná skupina českých krajanů, a to v celé její sociální a kulturní struktuře. Předmět výzkumného zájmu byl pak vždy nalezen ve vybraných fenoménech žité každodennosti, fenoménech, které tradičně náležely k zájmu českých etnologů.

Výzkumy českých menšin v projekci vycházely z modelu monografií průmyslových oblastí, tedy z modelu moderně pojatých národopisných monografií. Málo početný autorský tým zpravidla současně představoval tým výzkumníků. Výzkumná práce opět budovala na úzké součinnosti etnografů a folkloristů. Ti výzkum realizovali v průběhu opakovaných středně dlouhých stacionárních výzkumů.⁶⁷ Takto byly realizovány v 60. letech týmové výzkumy v českých vesnicích v rumunském Banátu⁶⁸ a poté i ve Slavonii – s jediným rozdílem: studium folkloru v českých vesnicích ve Slavonii zajistili etnografové chorvatští.⁶⁹ Výzkum slavonských Čechů se tedy stal výzkumem mezinárodním.

⁶⁶ Jako týmové byly uskutečněny dva výzkumy českých menšin v zahraničí, realizované v 60. letech 20. století jednak v Rumunsku – v českých obcích v Banátu, jednak v Jugoslávii – ve Slavonii. V kladení otázek a v přístupu k etnografickým faktům vycházely tyto výzkumy z modelu klasických národopisných monografií a monografií průmyslových oblastí, ovšem zařadily i otázku etnického vědomí a úlohy kulturních reliktiů v jeho udržování.

⁶⁷ V terénu pracovali technikou zúčastněného pozorování, standardizovanými a polostandardizovanými rozhovory. Vždy však pracovali i s písemnými prameny institucionální i soukromé povahy.

⁶⁸ Výzkumy Čechů v rumunském Banátě zachovaly model týmové spolupráce etnografů a folkloristů (striktně v 50. a 60. letech prosazovaný), a tím se přiblížily pojetí etnografických monografií průmyslových oblastí. Účastnili se jich Jaromír Jech, Václav Karbusický, Olga Skalníková, Vladimír Scheufler, a jazykovědec Slavomír Utěšený. Souhrnné výsledky tohoto studia byly publikovány až v 90. letech. Srov. Jech, Jaromír – Secká, Milena – Skalníková, Olga – Scheufler, Vladimír: České vesnice v rumunském Banátě, In: *Češi v cizině*, sv. 5, Praha, ÚF ČSAV 1992. – Srov. dále: Scheufler, Vladimír – Skalníková, Olga – Jech, Jaromír – Karbusický, Václav: Výzkumy české menšiny v Rumunsku. *ČL*, 51, 1964, s. 190–192. – V. Scheufler, Vladimír – Skalníková, Olga: Kultura rumunských Čechů. Hmotná a duchovní kultura. *ČL*, 49, 1962, s. 154–155. – Skalníková, Olga – Scheufler Vladimír: Základy hmotné a duchovní kultury českých kovozemědělských obcí v rumunském Banátě. *ČL*, 50, 1963, s. 332–342. – Jech, Jaromír: Lidové povídky rumunských Čechů (Výsledky druhé sběratelské etapy.) *ČL*, 50, 1963, s. 343–357.

V obdobné vstupní projekci byly v 90. letech koncipovány nové týmové výzkumy krajaňských skupin v zahraničí: Čechů v Kazachstánu (1998),⁷⁰ na jižní Ukrajině (1999),⁷¹ ve Vídni (1994),⁷² v Bosně a Sarajevu (1996).⁷³ Od všech předchozích projektů se odlišily výzkumy vídeňských a sarajevských Čechů. Objektem studia se staly malé české komunity fungující jako integrální součást „cizí“, etnicky složitě strukturované městské společnosti. U nich byla žitá každodennost sledována s výrazným akcentem na spolkový život, na kulturní aktivity a na transformaci těchto aktivit pod kulturním tlakem jinoetnického okolí. V Sarajevu byl mapován i dopad etnického střetu v hostitelské společnosti na českou komunitu a na její revitalizované vazby k České republice jako státnímu útvaru národa, z něhož příslušníci komunity vyšli.⁷⁴

⁶⁹ Z modelu klasické národopisné monografie vycházela i koncepce výzkumu ve Slavonii, realizovaná jako společná výzkumná práce etnografů českých (ÚEF Praha) a chorvatských (IzNU Záhřeb). Z české strany se na těchto výzkumech podíleli Iva Heroldová, Josef Vařeka, Vladimír Scheufler. Srov.: Heroldová, Iva: Výzkum české menšiny v Jugoslávii 1965–1967. *ČL*, 56, 1969, s. 79 – Heroldová, Iva: K otázce etnicity Čechů v SR Charvátska. In: *Folia Ethnographica, Supplementum ad Acta Musei Moraviae*, 23 – 24, Brno 1989, s. 31–49.

⁷⁰ Uherek, Zdeněk – Valášková, Naďa – Kužel, Stanislav: Potomci českých emigrantů v Kazachstánu. *ČL*, 86, 1999, s. 235–269.

⁷¹ Výzkumu Čechů na jižní Ukrajině se spolu s N. Valáškovou a Z. Uherkem účastnili studenti Ústavu etnologie FF UK. Srov: Uherek, Zdeněk – Valášková, Naďa – Bažant, Andrej – Vávra, Jiří – Klípa, Ondřej: Češi na Jižní Ukrajině. *ČL*, 87, 2000, s. 307–350.

⁷² Brouček, Stanislav: Ústav pro etnografii a folkloristiku Akademie věd České republiky. *ČL*, 83, 1996, s. 179.

⁷³ Výzkumu české komunity v Sarajevu se zúčastnili Zdeněk Uherek, Jana Pospíšilová, Marta Toncová a Pavel Lozoviuk. Srov.: *Češi v Bosně a Hercegovině*. Úvod do problematiky s výběrovou bibliografií. Kolektiv autorů. Praha, Etnologický ústav AV ČR 2000. – Pospíšilová, Jana – Uherek, Zdeněk: Terénní výzkum Čechů v poválečném Sarajevu. In: *Národopisná revue*, VII, č. 2, Ústav lidové kultury Strážnice 1997, s. 124–128. – Pospíšilová, Jana: Češky v Bosně. Autobiografická vyprávění o manželství na pozadí války. In: *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*. Sympozium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29. – 30. června 1998 (ed. Karel Hrubý a Stanislav Brouček). Praha, Univerzita Karlova ve spolupráci s Etnologickým ústavem AV ČR 2000, s. 81–88.

⁷⁴ Nejvýznamnější výsledky jsou shrnuty v práci *Bosnia, Bosnian Czechs and Migratory Bridges*, POPE, č. 6, Praha, ÚEF ČSAV 2000, 74 s. – Srov. též: Uherek, Zdeněk: Češi v Sarajevu: Menšina v městském prostoru. *ČL*, 85, 1998, č. 2, s. 129–146. – Týž: Bosnian Czechs: A Lesson from the Theory of Ethnicity. *Ethnologia Balkanica*, 1999, č. 3, s. 141–154. – Týž: Migrační model Everetta S. Leea ve světle vyprávění uprchlíků z Bosny a Hercegoviny. Příspěvek k problematice studia etnicity. *Etnologické rozpravy*, 5, 1998, č. 2, s. 16–26. – Týž: Migrace a změny v sociálním klimatu ve vybraných bosenských městech s českou menšinou. In: *Diferenciácia mestského spoločenstva v každodennom živote*. Ed. Salner, P. – Beňušková, Z. Bratislava, ÚE SAV 1999, s. 100–108. – Týž: Češi v Sarajevu: Menšina v městském prostoru. *ČL*, 85, 1998, č. 2, s. 129–146. – Týž: Bosnian Czechs: A Lesson from the Theory of Ethnicity. *Ethnologia Balkanica*, 1999, č. 3, s. 141–154. – Pospíšilová, Jana: Češky v Bosně. Autobiografická vyprávění o manželství na pozadí války. In: *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*. Sympozium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29. – 30. června 1998. Ed. Hrubý, K.

Přínos týmových výzkumů zahraničních Čechů vždy spočíval především v sumě shromážděných dat.

Při úvaze o poznávacím vyústění týmové výzkumné práce českých etnologů nelze nezmínit vztah základní – aplikovaný výzkum. Před rokem 1989 byly obě výzkumné sféry v mnoha zájmových oborech institucionálně odděleny. Všechny týmové výzkumy koncipované na vědecké výzkumné bázi pak dodržovaly určitou vnitřní hierarchii odborné práce. Data shromážděná širším týmem v základním výzkumu analyzovaly užší skupiny odborníků. Ti formulovali vědecké závěry. Aplikace pak vesměs byla až posledním článkem řetězce, kterého se ujímal pověřený jednotlivec – a zpravidla v tichosti. K transformaci týmového výzkumu v současnosti náleží liberalizace přístupu k aplikaci závěrů a osobní iniciativa k jejich přenášení do života společnosti. Novým postojem je však také přehodnocení vztahu etnologů k aplikovanému výzkumu jako takovému – i ten se stává součástí odborné výzkumné práce etnologů/sociálních a kulturních antropologů, přestože se vymyká ze základního vědeckého výzkumu.

Závěrem

Epocha prvních čtyř desetiletí druhé poloviny 20. století vytvořila svým společenským rámcem, který stavěl na institucionalizaci a řízeném chodu společnosti, podmínky pro týmovou badatelskou práci etnologů – bez ohledu na to, že současně přinášela programové sevření a diktovala teoretické, tématické i problémové směřování vědecké práce. Týmová výzkumná činnost dostala širokou platformu, i když platformu svazující a direktivně výběrovou.

V posledním desetiletí 20. století byla předchozí institucionální platforma přestrukturována. Její nová podoba dala velký a zásadní prostor osobní iniciativě. Vytvořila podmínky pro liberální přístup k volbě problému i teoretických východisek pro jeho řešení, k výběru metod i technik výzkumné práce. Týmový výzkum se stal záležitostí průsečíku společenské poptávky a vědeckých záměrů badatelů. A na tomto základě byl také realizován.

S týmovou výzkumnou prací epochy celé druhé poloviny 20. století je bezprostředně svázáno hluboké poznání vývoje české tradiční lidové kultury. Je s ní však svázán i vývoj vědeckého směřování české etnologie, postupné předefinování objektu etnologického studia v jejím rámci, rozšiřování tématických a problémových okruhů, které etnologové sledovali a řešili. Je s ní svázáno také přehodnocování společenského významu etnografických faktů a diskursivní práce

s nimi. V konečném důsledku je s týmovou výzkumnou prací svázána i modernizace oboru samotného. A v této souvislosti lze vstupní otázku naší úvahy položit jinak: Co by česká etnologie bez týmové výzkumné práce nedokázala uskutečnit?